

Samirə Musəvi
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİLÇİLİKDƏ FON BİLİYİ ANLAYIŞI VƏ ONUN SİYASİ DİSKURSDA METAFORA VASİTƏSİLƏ VERBALLAŞMASINA DAİR BƏZİ QEYDLƏR

Açar sözlər: *fon biliyi, siyasi diskurs, mətn permutasiyası, metafora, dəmir pərdə*

Key words: *background knowledge, political discourse, text permutation, metaphor, iron curtain*

Ключевые слова: *фоновое знание, политический дискурс, пермутация текста, метафора, железный занавес*

Giriş. Məqalədə fon bilikləri ilə əlaqəli maraqlı bir fenomen araşdırılır. Belə ki, müəllif (intertekstuallıq nəzəriyyəsi çərçivəsində təsbit edilmiş mətn permutasiyası fonunda) yeni kontekstual mənanın ilkin fon bilikləri ilə mənimsənilmə fenomenini nəzərdən keçirir. Məlum olduğuna görə, intertekstuallıq nəzəriyyəsinin aşkar etdiyi dil reallığına əsasən, mətn permutasiyası mətnlərarası “səsləşmənin”, yəni intertekstuallığın həyata keçirilməsi mexanizmləri arasında xüsusi yer tutur. Məhz bu cəhət həm də fon bilikləri hadisələrinin mətnlərarasılıq fenomeni ilə qarşılıqlı asılılıq dərəcəsini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Məqalə çərçivəsində *iron curtain* “dəmir pərdə” kimi terminoloji inventar statusuna malik metafora vahidlərindən bilavasitə mətn dəyişməsinə məruz qalmış, lakin fon bilgisi statusunda mövcudluğunu davam etdirən məcaz vahidlərini təhlil edilir.

Məlumdur ki, ənənəvi olaraq, linqvistik semantika, linqvistik praqmatika və diskurs tədqiqatlarında dildənkənar əldə edilən məlumat, yəni ekstralingvistik mahiyyətli informasiya fərqli terminlərlə təqdim olunurdu. Bu sırada Y.V.Loginovanın da qeyd etdiyi kimi, assosiativ xüsusiyyətlər (assosiativ əlamət və ya göstəricilər), potensial semalar (semantik paradıqmalar aspektində – S.M.), konnotasiyalar, və eləcə də fon bilikləri terminləri altında təqdim olunan anlayışlar nəzərdən keçirilirdi. [5, s.159]. Bizim bu kontekstdə marağımızı cəlb edən məqam həmin fərqli terminoloji definisiyada təqdim olunan dil faktlarının ortaq olan, daha dəqiq desək, kəşifən mahiyyət özəllikləri ilə bağlı olub, fon biliklərinin assosiasiyalara söykənən əlamətini səciyyələndirməklə toplumun semantik paradıqmalar məxəzindəki potensial konnotasiya və ya yeni anlam törədicilik xüsusiyyətini müəyyənəndirilməsinə köklənmişdir. Başqa sözlə desək, bu məqalə çərçivəsində biz, fon biliklərinin (müəyyən assosiasiyalara əsaslanmaqla) hər hansı bir dil daşıyıcıları qrupu üçün ortaq olan mental paradıqmalara xitab edə biləcək yeni anlamları törədə biləcəyi potensialını dəyərləndirməyə çalışacağıq. Belə ki, məlum olduğuna görə, törəmə nominasiya prosesində aktuallaşan, hətta yenilənə bilən assosiativ əlamət və xüsusiyyətlər özlüyündə tamamilə və ya qismən yeni olan anlamın ortaya çıxmasında həlledici rol oynaya bilər. Yəni, V.N.Teliyanın da bildirdiyi kimi,

bu zaman yenidən “düşünülmüş”, təkrarən anlamdırılmış mənanın tərkib hissələri, komponentləri orataya çıxır. Hansılar ki, distinktiv göstəricilərə daxil olmasalar belə, mövcud reallıq haqqında dil daşıyıcılarının fon bilikləri ilə korrelyasiya, əlaqələndirmə təşkil edirlər, həmin fon biliyi anlamı ilə səsleşirlər. Yəni, dil daşıyıcılarının bu reallıq haqqındakı əsas bilikləri ilə əlaqələndirilə bilən, səsleşən semantik xüsusiyyətlərə malik ola bilirlər [8, s.337].

Bu proses müəyyən mənada metanarrativdəki mövcud anlayış, simvol, metafora və s. işarələrin universal vəhdətindən ayrı-ayrı milli dil işarələr sistemində həll tapan fərqliliklərin ifadəsi ilə bənzərliyə malik olsa da, onları eyniləşdirmək doğru olmazdı. Belə ki, onların hər ikisi (həm metanarrativdən törəmə hadisəsi, həm də mətn permutasiya əsasında yeni anlam törəməsi) fenomenologiyanın deyil, məhz, poststrukturalizm fəlsəfi düşüncə tərzinin ərsəyə gətirdiyi anlayışlar olsa da, onlar yetərinə fərqli mahiyyət kəsb edən semantik modifikasiya proseslərini təcəssüm etdirir. Yəni, ortaqlıq cəhət ümumi məxəzədən faydalanmaqla fərqli anlam interpretasiyaları əldə edilməsi məqamı sayıla bilsə də, fərq ondadır ki, mətn permutasiyası sayəsində əldə edilən yeni anlamda hər iki anlamın qabarıq şəkildə birgə mövcudluğu və birincinin ikincini törətməsi faktı yer alır. Yəni, hər hansı bir mövcud olan metafora yeni kontekstdə daha öncəki kontekst əsasında daşıyıcısı olduğu fon biliklərini mühafizə etməklə yeni kontekstual anlam, assiosiativ əlamət və ya konnotasiya əldə etmiş olur. Birinci halda biz, hiperonim-hiponim mahiyyəti iyerarxik strukturlaşmaya şahid olduğumuz halda, mətn permutasiyası əsasında yenilənən fon bilikləri hadisəsində artıq rizomatik mahiyyətli semantik generasiya ilə qarşılaşırıq.

Xatırladaq ki, məlum olduğu kimi, fon bilikləri özlüyündə paradoksal bir dil-təfəkkür simbiozunu təcəssüm etdirir: belə ki, bir tərəfdən fon bilikləri hər hansı bir toplumun mental, kulturoloji dayaqlarını əks etdirən konstantalar kimi çıxış etdiyi halda, digər tərəfdən də öz dinamikliyi, müxtəlif semantik modifikasiyalara açıq olması ilə, məlum anlayışların “təkrar oxunuşu”, yeni anlam qazandırılması ilə seçilir. Yəni, biz, burada statikliklə dinamikliyin uyumlu əlaqəsindən doğan və bununla da həm postulativ mahiyyət kəsb edən və eyni zamanda mütəhərrik olan, məna keçidlərini mümkün edən semantik paradıqmlarla qarşılaşırıq. Bu zaman fərqli kontekstlərin, fərqli konsituasiyaların (kontekstual situasiyaların) eyni ortamda, yeni mətn çərçivəsində təkrarən “anlamdırılması” baş verir ki, bu da əslində, poststrukturalizmin mətn interpretasiyasındakı təməl anlayışlarından biri, yəni intertekstuallıq haqqında, daha dəqiq desək, fon biliklərinin permutasiyasında adı çəkilən faktorunun rolundan bəhs etmək imkanı qazandırır. Xatırladaq ki, B.D.Nuriyevin də qeyd etdiyi kimi, poststrukturalistlər özlərinin mətnin linqvistik interperasiyasına dair yanaşmalarında onun (mətnin) üç əsas xüsusiyyətini ayırd edirlər: intertekstuallıq, hipertekstuallıq və narrativlik. Bu kontekstdə intertekstuallıq mətni informasiyanın ötürülməsi üsulu kimi nəzərdən keçirməklə, onu xarici amillərdən və hər şeydən əvvəl onun “ön tarixindən”, fon hekayəsindən (yəni, əslində oxu: fon biliklərindən – S.M.) asılılığına istinad edir. Başqa sözlə desək, poststrukturalistlərin yanaşmasına görə, mətn, əslində heç də müstəqil linqvofəlsəfi kateqoriya olmayıb [7], digər mətnlərlə əlaqədən, fon biliklərdən, konsituasiyadan ciddi şəkildə asılılıq nümayiş etdirir. Bu zaman bir “fon hekayəsinin” digər kontekst çərçivəsində yeni anlamı şəxələnməsi və ya həttə, ümumiyyətlə, yeni

anlam tərəfindən "sıxışdırılıb çıxarılması" isə özlüyündə mətn permutasiyasını təcəssüm etdirir.

İntertekstuallıq nəzəriyyəsinin banisi Y.Kristevanın da qeyd etdiyi kimi, istənilən hər hansı bir mətn digər mətnlərin permutasiyanı təcəssüm etdirir, özü ilə intertekstuallığı təzahür etdirir, yəni, bu və ya digər mətnin məkanında, semantik sferasında digər mətnlərdən əxz olunmuş bir neçə ifadə kəşifir və hətta bir-birini neytrallaşıdır bilir [4, s.77]. Bu kontekstdə mətn permutasiyasına məruz qalmaqla yeni anlam və ya məna konnotasiyası qazanmış metafora kimi məcaz dili elementlərinə diqqət edək.

Metaforaları tədqiqatımız baxımından əhəmiyyətli edən ən əsas cəhət onların müəyyən fon bilikləri daşıyıcısı olmaqla yanaşı, mətn permutasiyası prosesindən sonra (Y.Kristevanın qeydində bildirildiyi kimi) iki fərqli konsituativ anlamın kontominasiyasını təcəssüm etdirməsi və ya bir anlamın digərini neytrallaşdırmalaqla yeni məna yükü və ya çalarının ortaya çıxması ilə səciyyəlonən fon biliklərinə istinad etməsi ilə bağlıdır. Məsələn, "Iron Curtain" ("dəmir pərdə") geosiyasi anlamlı söz birləşməsi metafora əsasında meydana gəlmişdir və öz ilkin fon bilikləri zəminində müasir politoloji anlamından tamamilə kənar olan məna yükünə malik olmuşdur. Lakin zamanla fon biliklərinin "yenilənməsi" baş verir və daha öncə Y.V.Loginovun iqtibasında qeyd edildiyi kimi, assosiativ xüsusiyyətlər (assosiativ əlamət və ya göstəricilər) əsasında yeni məna törədiciyi mümkün olmuşdur. Hal-hazırda bu ifadə əksər hallarda Böyük Britaniyanın 2-ci Dünya Müharibəsi dövründə Baş Naziri olmuş məşhur Uinston Çörçillə əlaqələndirilsə də, burada ilkin fon biliyindəki semantik nüvənin assosiasiyalar əsasında fərqli anlam generasiyası ilə qarşılaşırıq. Belə ki, meraforalara qarşı çox həssas olan, öz aforizmləri ilə seçilən, hətta öz təkrarsız yazıçı üslubuna görə memuar janrlı əsərlərinə görə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüş U.Çörçil zərgər dəqiqliyi və seçkinliyi ilə Avropanın geosiyasi paradiqmasında hökm sürən anlayış və metafora arsenalından ustalıq bəhrələnməkdən çəkinmirdi.

"Iron Curtain" ("dəmir pərdə") – metaforu hal-hazırda U.Çörçilin adı ilə bağlansa da, hələ onun 5 mart 1946-cı il məşhur Fulton çıxışından təxminən bir il öncə bu metaforanın yeni anlamda baş faşist ideoloqu Yozef Gebbelsin III Reyxin qaçınılmaq məğlubiyyətinin etirafı fonunda Avropanın daha fərqli "zülmətə" – bolşevik Rusiyasının işğalına məruz qalması perspektivi haqqındakı geosiyasi öncəgörmələrində də öz əksini tapmışdır. Y.Bramştedte və həmkarlarının da qeyd etdikləri kimi, Yalta Müqaviləsinin nəticələrinin həqiqətən də həyata keçiriləcəyi təqdirdə, müharibənin yekunlarının təkcə Almaniyaya üçün deyil, ümumilikdə Avropa üçün ağır fəsadlarını öncədən proqnozlaşdırdığı 23 fevral 1945-ci il tarixli məqaləsində III Reyxin (Faşist Almaniyanın) baş ideoloqu Yozef Gebbels xəbərdarlıq edirdi ki, Sovetlər bütün Şərqi və Cənubi Avropanı, III Reyxin böyük hissəsini işğal edəcəklər. Faşist ideoloqu yazırdı: "*Bu nəhəng ərazilərin qarşısında (bura Sovet İttifaqını da əlavə etsək) dəmir pərdə endiriləcək, bunun arxasında (dəmir pərdənin arxasında – S.M.) kütləvi qırğınlar başlayacaq*" [2].

Bu metaforik ifadənin uğradığı mətn permutasiyalarının, işləndiyi fərqli kontekstlərin qarşılaşdırmalarına Oksford Universitetinin nəşriyyatında çap olunmuş monoqrafik tədqiqat həsr etmiş P.Rayt isə qeyd edir ki, bu ifadə ilkin olaraq, məlum anlamda, yəni Qərb (ABŞ və Qərbi Avropa) və Şərq (Rusiya və yaxud So-

vet İttifaqı və bəzi Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri) arasında ideoloji sədd, qarşıdurma “xətti” kimi deyil, alimlə ətraf aləm arasındakı səthədd, sədd, hüdudlaşdırılma zolağı kimi meydana çıxmış və bu mənə yükünü ingilis yazıçısı Herbert Uellsin “The Food of the Gods” (“Tanrıların qidası”, 1904) əsərindəki konsituasiyadan mənimsəmişdir [1]. Göründüyü kimi, mətn permutasiyasına uğramadan öncə ifadə ekzistensial mahiyyətli psixososial, fəlsəfi anlam kəsb etmişdir. Bu metafora yalnız on beş il sonra siyasi anlam kəsb edərək, bolşevik çevrilişindən sonra Rusiyanın özünütəcrid yolu tutmaqla tərəqqipərvər Avropa ilə onun sərhədləri arasında “dəmir pərdə” endirməsi anlamında istifadə edilməyə başlamışdır [1]. Yalnız Fulton çıxışı zamanı bu metaforanın müasir semantik sahəsi öz birmənalı təsbitini tapmışdır. Yəni, biz, H.Uellsin təklif etdiyi anlamdan törəyən yeni geosiyasi mənə yükünü tam mətn permutasiyası əsaslı semantik generasiya kimi səciyələndirə bildiyimiz halda, digər kontekstlərdə isə konnotativ səciyyəli semantik modifikasiya, yəni assosiasiyalara istinad edən mətn permutasiyasını izləyirik. Hər iki halda biz, fon biliyinin semantik konstata səciyyəsi daşımaqla ifadənin ümumi və ortaqlıq olan semantik nüvəsini formalaşdırdığını görə bilərik. Konstata səciyyəsi daşıyan həmin fon biliyi isə xristian Avropası üçün semantik frekventallıq mahiyyəti kəsb edən “İncil” alluziyasına istinad edir. Belə ki, yəhudilərin dini kitabı Talmudda [12], habelə, “Talmud” şərhələrində [3] təsadüf olunan və Bibliyanın köhnə kitabında (“Əhdi-Ətiq”) mətnlərində yəhudilərin yaşayış tərzinin səciyələndirilməsi üçün istifadə olunan [6] həmin metafora Avropa semantik pərdəmasında mövcud semantik klişə kimi öz funksionallığını sürüdüürdü. Və zamanla bu klişə mətn permutasiyasına məruz qalmaqla yeni anlam kəsb etmiş və bununla da fon biliyinin semantik potensialını yeni məcrada reallaşdırmışdır.

Nəticə. Məqalə çərçivəsində aparılan təhlillərdən məlum olduğu kimi, fon biliklərinin reallaşma “vahidləri” sırasında intertekstlər xüsusi yer tutur. İntertekstlərin özlərinin təkcə sitat, kvazisitə, alluziya, reminisensiya fərqləndirməsindən başqa, həm də mətn permutasiyası sayəsində reallaşması faktı da bu ifadə aresenalının zənginliyini, hətta törədiciliyini (yəni, bir mətndən digər mətn ələləndirilməsinə keçid əsasında fon biliklərinin formalaşmasını) təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Who brought down the iron curtain? // The Guardian, 6 March 2006 https://www.theguardian.com/news/2006/mar/06/mainsection_guardianletters
2. Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Геббельс предсказал «железный занавес» и «холодную войну» // Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Йозеф Геббельс – Мефистофель усмехается из прошлого — Ростов на Дону: Феникс, 2000. – 448 с. http://rulibs.com/ru_zar/science/frenkel/1/j106.html
3. Взгляд на проблему Шулхан Арух: «Ложь и правда Еврейские новости», №5, февраль 2005 <https://scilla.ru/works/raznoe/enov.html>
4. Крестева Ю.К. Избранные труды: Разрушение поэтики / Пер. с франц. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 656 с.
5. Логинова, Е.В. К вопросу о разграничении типов семантической информации // Сибирский филологический журнал – Новосибирск: Институт филологии СО РАН, 2012. – № 3. – с. 159-166.
6. Молчание Иисуса (Мк 15:1-5) <https://bible.by/barclay/41/15/>

7. Нурiev Б.Д. Интертекстуальность в постструктурализме и языковая реальность: сравнительный анализ // Социально-гуманитарные знания, 2013 <https://cyberleninka.ru/article/n/intertekstualnost-v-poststrukturalizme-i-yazykovaya-realnost-sravnitelnyy-analiz>
8. Телия В.Н. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Гл. ред. Ярцева В.Н. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998.– 685 с.
9. Щедровицкий Д. Введение в Ветхий Завет. Пятикнижие Моисеево, Москва: Теревинф, 2014. – 1088 с. https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bibliologia/schedr/intro.php

Summary

SOME NOTES ON THE CONCEPT OF BACKGROUND KNOWLEDGE IN LINGUISTICS AND ITS VERBALIZATION THROUGH METAPHOR WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICAL DISCOURSE

The article discusses an interesting phenomenon associated with background knowledge. Within the framework of the presented study, the author considers the phenomenon of acquisition (against the background of text permutation, revealed by the theory of intertextuality) by primary background knowledge of a new contextual meaning. It turns out that at one time even the founder of the theory of intertextuality, Y. Kristeva, repeatedly emphasized that text permutation occupies a special place among the mechanisms for implementing intertextuality. It is also known that background knowledge, that is, the prehistory of this or that information, plays a very important role in intertextuality. It is this aspect that also clearly demonstrates the degree of interdependence of the phenomena of background knowledge with the phenomenon of intertextuality. Within the framework of the article, the author mentions such units of metaphors that have the status of a terminological inventory, such as the "iron curtain", which were directly subjected to text permutation, but continued to exist in the status of background knowledge.

Резюме

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О ПОНЯТИИ ФОНОВОГО ЗНАНИЯ В ЯЗЫКОЗНАНИИ И О ЕГО ВЕРБАЛИЗАЦИИ ЧЕРЕЗ МЕТАФОРУ В РАМКАХ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье рассматривается интересный феномен, связанный с фоновыми знаниями. В рамках представленного исследования, автор рассматривает феномен приобретения (на фоне пермутации текста, выявленной теорией интертекстуальности) первичными фоновыми знаниями нового контекстуального значения. Оказывается, в свое время даже сама основоположница теории интертекстуальности Ю. Кристева не раз подчеркивала то, что пермутация текста занимает особое место среди механизмов реализации интертекстуальности. Также известно, что в интертекстуальности очень важную роль играет фоновые знания, то есть предыстория той или иной информации. Именно этот аспект также наглядно демонстрирует степень взаимообусловленности явлений фоновых знаний с феноменом интертекстуальности. В рамках статьи автор упоминает такие единицы метафор, имеющих статус терминологического инвентаря, как «железный занавес», которые были непосредственно подвергнуты пермутации текста, но продолжившие свое существование в статусе фоновых знаний.

Rəyçi: prof. A.Y.Məmmədov